

A „DÁMÁK” ÉS A „KIBBUCNŐK” Egy zsinagógai közösség női rétegének változó arca

A magyarországi zsidó nő kutatás ugyan még ma sem egy jól bejáratos terület, de már vannak kiváló feminista kutatásaink. Elsősorban Pető Andrea kortárs történész nő munkáit ajánlanám az érdeklődők figyelmébe, aki a nők közéleti státuszával és szerepével foglalkozik.¹ A nők a vallásban való specifikus jelenlétének kutatása ugyanakkor jóformán egy terra incognita. Jelen tanulmány éppen ezt a területet tematizálja.

Leírásom a női életpasztaletból indul, és mint olyan az induktív reflexió eredménye, amely a kulturális antropológia és az etnológia sajátos módszere. A női problematika általában negatívan jelenik meg a szakirodalomban, hiszen a témával kapcsolatos tanulmányok a nők marginális, illetve háttérítársadalmi jelenlétéről számolnak be. Jelen leírásban sem kerülhetem el a negatív élményeket, de ezen túl igyekszem bemutatni a vallási események női résztvevőjét, ahogy a vallás elidegenedett struktúrait ismét emberivé teszi. Ha figyelembe vesszük az emancipáció azon definícióját, mely szerint az emancipáció az emberek boldogságát szolgálja, akkor azt is mondhatjuk, hogy a nők vallási jelenléte emancipáló (felszabadító, az önállóságot és tudatosságot szorgalmazó) hatással van erre a kultúraterületre.² A magyar nyelvi struktúrák, de főleg a tudományos nyelvi szokások azonban a nő kutatást inkább megnehezítik, mint elősegítik. A magyar nyelv eszközeivel ugyanis nehéz kifejezni a nemiséget, a tudományos (mint általában minden szakmai) nyelv pedig elsősorban a hímnemű szókincsre támaszkodik.³

Leírásom közelebbi tárgya, vagy, pontosabban mondva, annak reflektált alánya, a zsinagógai közösség női rétege: a női zsinagóga, amelynek héber megfelelője *Ezrat ha-Nashim*, vagy *Makom rina utfila*.⁴ A magyarországi zsinagógai közösség már önmagában is egy szubkultúra, amelynek leírása egy sajátos ismeretkomplexumot igényel. Ezek közé sorolható a tórai szövegek olvasásának tudása, a halacha- és liturgiaismeret, a kántorművészet ismerete és a vallásszociológiai tudás, az egyéni zsinagógai tapasztalat (a személyi jelenlét a közösségben) és a speciális készségkészlet (többek között a nyelvtudás, a zenei hallás és a ritmikai érzék, a szövegelemző olvasáskészség és a szociális érzékenység). Ez a

¹ Például az 1998-ban megjelent *Nőhistoriák a politizáló magyar nők történetéből*, illetve a 2003. évi *Napasszonyok és holdkisaszonyok. A politizálás alakzata*.

² Kiss 2008. 82

³ Megjegyzendő, hogy a férfiszervezők, előadók, szónokok stb. kerülnek a nemiséget kifejező „nő” szót és helyette a „hölgy” szót használják, amely egy megszólítási forma. Ez a nyelvi prudéria jellemző a zsidó szerzőkre. Például Deutsch 2010. 75–80. A megjelölt részben a varroda női dolgozóiról van szó, akiket a szerző – merő udvariasságból, természetesen – hölgyeknek titulált, miközben az egyetlen hímnemű alkalmazottat férfinak, nem pedig úrnak, nevezte!

⁴ KOREN-LOEB 2007. 7

szubkultúra-vizsgálat esetemben tovább szűkül a „női padosorokra”, vagyis egyéb specifikus követelményekkel egészül ki, amelyek között a feminista induktív reflexió és a női beszédforma az első helyen áll. Eddig a női zsinagóga önálló kultúráját Magyarországon nem kutatták, mivel a pozitivista történelemtudomány számára a zsinagóga női karaktere nem képez releváns kognitív (azaz mérhető) értéket.⁵

A női zsinagóga fogalma a történetírásban nem ismeretlen. Magyarországon (tudtommal Debrecen környékén) is voltak a nők számára elkülönített termek, amelyek a férfiak imatermeivel elvileg nem is érintkeztek. A pesti zsidó közösségi jegyzőkönyv⁶ 49. oldalán is találkozunk ezzel az elnevezéssel. A női zsinagógában a nők elvileg ugyanúgy imádkoztak, sőt – legalábbis Purimkor⁷ – külön felolvasót is kellett küldeni a női részlegbe, hogy a nők – mint a Tóra népének része – részesüljenek a T'nach tanításából. A valóságban a női zsinagóga csak egy alárendelt részleg volt, ahol a nők szemlélhették a férfiak istentiszteletét, és megvárhatták férjüket, amíg befejezi a vallásos teendőit. Az istentisztelet eseménye már azért is távol állt a nőktől, mert a rabbik ugyan ösztönözték őket az imádkozásra, de nem a nyilvánosság előtt és csak a nemzeti nyelveken.⁸ Ezért a legtöbb zsidó nő nem értette a héberül elhangzó imádságok szövegét, amelyeket a férfiak elit világának nyelvi termékének tekintettek.⁹

Paulina Bebe, első francia rabbinő szerint a monoteizmus kialakulása és a férfiuralomra épülő polgári társadalom létrehozása idején a nők vallási életből és papságból való kizárásával együtt eltűntek a nőies szimbólumok az Istenről való beszédből is: „Die Wahl eines Gottes mit männlichen Eigenschaften konnte die Marginalisierung und Unterdrückung der Frauen gerechtfertigen und helfen, die entsprechende Gesellschaftsstruktur zu stabilisieren. Vielleicht war dies ja eine notwendige Übergangsphase in der Entwicklung des Monotheismus.”¹⁰

Jelen tanulmányban egy modern korban épült neológ zsinagógáról van szó, amelyben a nők és a férfiak külön-külön padokban ülnek ugyan, de egy légtérben együtt imádkoznak. Így a nők zsinagógai jelenlétét már le sem lehet tagadni. Ámbár a legtöbb nő – a pesti és a vidéki ortodox szokásoktól eltérően – Budán csak pénteken jött/jön a zsinagógába a Kábbálat sábat (Szombat fogadásának)

⁵ A nők jelenlétét a zsinagógában más kutatónők tanulmányozták ugyan, de nem kultúratudományi módszerekkel. Tzvia Koren-Loeb egy Gender-kutatást szentelt ennek témának, amit történész-ként dolgozott fel. KOREN-LOEB 2007. 1–22.

⁶ A budapesti Zsidó Levéltárban két jegyzőkönyv található: az egyik német nyelven készült és az 1828–1833. évi időszakot öleli fel. A másik jiddis nyelvű, ezt csak 1832. szeptemberig vezették.

⁷ Ekkor ugyanis a nők kötelesek a T'nach részét képező Eszter-tekercsből olvasni.

⁸ PASS FREIDENREICH 2002. 403.

⁹ A mai női zsinagógában személyesen tapasztaltam, hogy a liturgiai folyamatot követni tudó idősebb nők nem „mondanak” minden imádságot, hanem a férfiaknál valamivel később kapcsolódnak be az imába, miután szót váltottak az újonnan érkezőkkel. Hiszen a liturgia kezdetén a férfiak a talit (talisz), illetve tfillin felvételével foglalkoznak, amely vallási szimbólumok még a liberális magyarországi zsinagógában is kizárólag a férfiak reszortja.

¹⁰ BEBE 2004. 203

istentiszteletére, amely a modern korban a zsidó vallászetnikai kultúra jellegzetes eseményévé vált.¹¹

A zsinagógai esemény az összefonódások valódi metszőpontja. A női réteg az, amely képes egyesíteni és kiegyenlíteni az egyéni vonásokat valamivé, amit mai nyelven „trendnek” hívnak. Ez egyfajta megjelenési norma, amelyet a nők (és egyes szakmabeli férfiak) divatnak neveznek, és amely valójában maga a „politizmosz” (a civilizáció, a kultúra). Ennek két jellemzőjét választottam vizsgálati kritériumnak: a női öltözéket (ezen belül a zsinagógára jellemző fejedőt) és a beszédet. Az utóbbinál a jiddis, illetve az ivrit és a magyar nyelv használatát valamint a nyelvi tudásszintet írom le.

A dolgozatom címében látható idézőjelek egy indirekt személyi leírásra utalnak. És valóban: a dolgozat magvát néhány interjú alapján készített leírás képezi, amelynek helyszíne egy budai zsinagógai közösség. Az interjú mindkét szereplője – a kérdező és a kérdezett is – nő volt, ami ugyancsak egy lényeges szempontnak mondható. A kérdések is a női kompetenciához tartoztak, hiszen az öltözködés és a magatartás témája a nők többségét nem hozza zavarba. A kérdező lehetővé tette, hogy a megkérdezett nők hosszabb, összefüggő szövegekben válaszoljanak, ami jellemző a női beszédre. Egy szóval: a leírást egy szimpatikus, ösztönző, nőbarát interjúkészítés előzte meg.¹²

Az interjú alanyai elsősorban a második világháború előtt született zsidó nők voltak, akik különböző magyar társadalmi rétegekből és földrajzi pontokról származtak. Mivel rajtuk kívül – úgynevezett kontroll alanyként – a mai zsinagóga női tagját is megszólítottam, elmondhatom, hogy az interjúalanyok valóban nagyon különböztek egymástól. Közös vonásuk, hogy egyazon zsinagógai közösséghez tartoztak/tartoznak: más-más időben, de akár ugyanabban a pad-sorban is ülhettek.

A zsinagóga a zsidó férfi vallászetnikai hagyomány alapján nem egy specifikus női szituáció. A nők zsinagógai státusza egészen különleges: ők ugyanis a valódi emberek, a nép valódi képviselői. A férfiak ezzel szemben egy összefoglaló (minjen) elnevezés alatt gyűlnek össze, és elsősorban egy csoportos szerepük van a zsinagógában. Nem csoda tehát, hogy a nők zsinagógai viselkedése is egyéni-emberi, és ez így hat másokra is.¹³

Dr. Schönér Alfréd főrabbi, a budai Frankel (ezelőtt: Újlaki) zsinagóga egykori rabbija, a budapesti Rabbiképző-Zsidó Egyetem jelenlegi rektora arra emlékezett, hogy a zsinagóga női padosaiban „dámák” ültek – ez volt a feltűnő vonás, amely különböztette a budai körzetet az egyszerűbben öltözött pesti zsinagóga női tagjaitól. A budai hölgyek a jobb módú polgárságot képviselték, de legalábbis annak látszatát keltették: erre engedett következtetni az öltözködésük (az általános divatot követő szoknya szabása és a kalap), a szókincs és a kiejtés normáinak tekinteté-

¹¹ Mivel jelen leírás nem tartozik a „teológiai” munkák kategóriájába, tudatosan kerülöm a kizárólag vallási – például talmudi, halachikus – utalásokat. A zsinagóga a zsidó népi (etnikai) vonásokkal is rendelkezik, ezért választottam a kultúrakutatásom helyszínéül.

¹² Vö. PERŐ 2003. 35.

¹³ A nők zsinagógai vallási tevékenysége erősen korlátozott, ezért a női szerepről nem beszélhetünk, csak a státuszról.

ben „választékosnak” mondott magyar beszédük és a tartózkodóbb (nem harásny) magatartásuk. (1. és 2. kép)

Az első interjúalanyunk P. Anna volt, aki édesanyjáról és saját magáról mesélt. Anna a (II.) világháború előtti évek fiatal budai filozófus-rabbijának és a francia irodalom-szakos anya leánygyermeké volt. K. Zsuzsa, Anna édesanyja, egy öntudatos, az európai kultúrához vonzódó nő volt. Hogy ízlése és életviteli elképzelései eltérnek a férjétől, kimondta nyíltan és egyértelműen. Volt saját politikai véleménye: szkeptikusan nyilatkozott a magyar kormány zsidó politikájáról. Annak ellenére, hogy édesapja is rabbi volt, Sulhán Áruch (a zsidó valláserkölcsi kódex, amelyhez a budai zsidóság mindig is ragaszkodott) „nem volt téma” Zsuzsa számára. Ennél fontosabb volt a (francia és magyar nyelvi) műveltség, az alkalomhoz illő ruha, a „kulturált” megjelenés és a véleményalkotás, valamint a lakás polgári igényeknek megfelelő berendezése.

Az európai és a magyar kultúrához való tartozás tudata, a humánművelődés, a szakképzettség és a zsidó vallási hagyomány kongresszusi (neológ) zsidóság normáinak követése képezték azokat az értékeket, amelyeket az olyan vezető rabbik, mint Kohn Sámuel, majd Kiss Arnold vagy a Hevesiek¹⁴ – a németországi maszkilimokhoz hasonlóan – szorgalmaztak. Az ilyen polgári neveltetésű nőknek kellett a magyar társadalomba integrált, de zsidó tudatú minjen-tagokat nevelni a férfi zsinagóga számára. Kiss Arnold budai főrabbi „Mirjam” női imakönyve és a zsidó sajtóban sűrűn megjelenő versei több zsidó nő életét mintázták. (3. kép)

Részlet Anna elbeszéléséből: „A nők zsinagógai öltözködéséről Anyukám ruhatára alapján tudok írni Neked. Ő, mint rabbiné, megtettesítette azt az ízlést, amit Te kutatsz. Templomba -lévén, mi a házban laktunk - kosztümben járt, mindig harisnyában és körömcipőben. Ő utálta a bekötött fejet, főleg a csipkeken-dőt, tehát mindig kis kalapban volt. A kosztümhöz angolos blúzt hordott. Akik nem laktak a házban, azok a hölgyek – sokan – bundában jöttek, a szegényebbek fekete, illetve sötét kabátban. Nyáron is kosztümben járt, persze selyemre gondolj. Retikült, persze, nem hordott, csak imakönyvet a kézben.”

A vallási élet a budai nők számára a kulturális élmény felé tolódott, ezt a többi interjú is megerősíti. A polgári köznapi élet inkább látszott követendő normának, és szinte eltűntette a specifikus felekezeti vonásokat. (4. kép)

A második világháború után a nők helyzete is merőben megváltozott. Ugyanis a nők – ki rövidebb, ki hosszabb időre – kikerültek az őket formáló és ellenőrző férfi szubkultúra hatása alól. Zsuzsa – épp hogy visszatért a deportálásból – Joint megbízásából járta a körzeteket és összeírta a fővárosban fellelhető zsidókat. Lehetősége lett volna, de nem ment ki Izraelbe. Lányával együtt elköltözött a budai zsinagóga körzetéből, és többé nem ment oda vissza. Anna magyar szakos gimnáziumi tanárnő lett. A zsidó származás, a zsidó kultúrához való tartozás fontos számára, de a zsinagógai jelenlét Annának mást is jelent (talán az apa világát?), ennek következtében a mai zsinagógával nem tud azonosulni. Amikor a budai körzetben járt, inkább a kulturális rendezvényeit látogatta. A zsinagógá-

¹⁴ Hevesi Simon 1927-től pesti főrabbi (megh. 1943-ban). Hevesi Ferenc tábornok-rabbi, Hevesi Simon fia, az Izraelita Lelkészi Osztály (tábori lelkeszkar) első vezetője.

ban egyszer leült a régi padsorba, de idegennek érezte magát. Így többet nem is jött el: a női zsinagógában az érzelmi szálak döntő jelentőségűek lehetnek.

Annának a zsinagógai jelenléténél fontosabb a művelődés, az irodalom, és a magyarországi társadalmi élet. Eljutottunk a második leírasi kritériumhoz: a nyelvhez. Ha a „választékos magyar beszédet” pontosabban meghatározzuk, ez a beszédaktus John R. Searle osztályozása szerint az expresszív típushoz¹⁵ tartozik. Éppen ilyen beszéd tartalmi és érzelmi őszintesége kérdéses. A magyar nyelv és irodalom iránti vonzalom valószínűleg mégsem a sokat hangoztatott „magyar hazaszeretet” jelének mondható. A budai zsidó nők, akiknek többsége olyan családokból származott, akik túl voltak már a német kulturális integráción, nem a jiddist, hanem a magyar nyelvet használták emancipált beszédük kialakításához. Ezek a nők a zsidó polgári felvilágosodás modern követői voltak. A hászkála elterjedésével a zsidó nők a lokális, illetve az európai kultúra felé fordultak, mert a maszkilimok a nőket nem tanították héber nyelvre, fenntartva ezt a tudást a férfiaknak.¹⁶ Anna leírása, illetve Zsuzsa magatartása erősen emlékeztet a 18-19. századbeli bécsi és berlini zsidó szalonhölgyek mintájára (utalok itt Rahel Varnhagen-Levinre, vagy Henriette von Pereira-Arnsteinra és lányaira, akik a 19. század híres szalonalapítói voltak). A budai zsidó nők számára a női zsinagóga egy felvilágosult, de a zsidó szüleik életformáját részben normaként elfogadó – azaz zsidó tudatú – nő kötelező megjelenési helyét jelentette. A kezében tartott női imakönyv¹⁷ volt számára a zsidó magatartás kódexe, de a női voltát az európai minta szerint formálta.

Amikor a „kibbucnőkről” beszélek, elsősorban a női zsinagóga formai módosulására utalok, amely kifejezi annak funkcionális változását is. Vagyis nem feltétlenül a valódi kibbucnőkről van szó ebben a fejezetben, ám többnyire azokról a budai zsidó nőkről, akik Izrael állam építői közé tartoztak. B. Edit az egykori Újlaki zsinagóga Sorbonne-on végzett főkönyvelőjének lánya, az óbudai közönség közjegyzőjének unokája. Annához hasonlóan Edit is a zsinagóga körül épült ház első lakói közé tartozott. Anna, Edit és Viola, akiről később még beszélek, a gyerek zsinagóga női tagságát képezték a háború előtti időben.

Edit 1951-ben ment ki egyenesen Izraelbe egy legális útlevéllal, amihez a Joint-on keresztül jutott a család. Izraelben most is egy magyar hitközséghez tartozik, ahol más kelet-európai származású tagok is fellelhetők. Edit gyakran jön Pestre, és egy ilyen alkalommal egy prágai születésű barátnőt is elhozott, aki magyarul sem tud, de az izraeli magyar hitközség tagja. Vagyis az izraeli magyarok sem mindig magyarul társalognak a női zsinagógában, ezért más anyanyelvűek sem érzik idegeneknek magukat. Hiszen mindnyájan ivritül is beszélnek ma, ez a nyelv felváltotta a zsidó világban egykor egyetemesnek számított jiddist. A magyarországi származású izraeli nők öltözéke sokkal egyszerűbb, sőt szerényebb, mint a régi képeken látható egykori budai nőké, mozgásuk természetete-

¹⁵ a 4. típus az *expresszívum*. SEARLE 2000, 149–150.

¹⁶ HECHT, 2009.

¹⁷ A női imakönyv: egy zsidó vallásznikái irodalmi műfaj. Megemlíteném még Bak Izrael „Imádságos könyv hajadonoknak” (1894), Stern M. E. „Andachtsbuch” (1899), Weisz Gábor „Ráchel” (191?), Hevesi Ferenc „Zsidó nők imakönyve” (1930) című női imakönyveit.

sebb. Éppen a mozgás arra következtetett, hogy a zsinagóga számukra már nem egy különleges hely, ahol egymást mintázták, hanem a köznapi élet funkcionális egysége. Ezt a következtetésemet erősítette meg a kontroll-interjúalany, aki a Frankel zsinagóga mai rabbijának felesége.

Edit számára még ma is fontos az európai származás, de életét csak az izraeli zsidó közösségben tudja elképzelni. Izrael iránti szeretete a héber nyelv (ivrit) tökéletes tudásában is mutatkozik. A magyar nyelvet ugyan beszéli, de nem tökéletesíti, néha már nem is tudja kifejezni magát, ha például a politikai eseményekről vagy a pénzügyi dolgokról van szó. Vagyis olyan szituációkban, amelyekben először Izraelben kellett önállóan döntenie. Vajon miért fontos számára, hogy egy magyar zsinagógai közösséghez tartozzon? Edit szerint a „Lecho dojdi”¹⁸ dallama a kinti zsinagógában ugyanolyan, mint amit az Újlakiban hallott gyermekkorában. Hogy ez valóban így van-e, ma már nehéz megmondani. Az is lehet, hogy az alija (Izraelba való távozás) után a Kármel-hegy lábánál fekvő városban nem is újrakezdte, hanem csak folytatta a korábbi életét.

Y. Viola – a zsinagóga egykori kántorának lánya – az izraeli magyar nyelvű újságban közreműködött, de számára is az ivrit nyelv elsajátítása és művelése volt az egyik legfontosabb feladat. 1960-ban került ki Izraelbe Bécsen keresztül, ahol 1956. óta élt férjével. Azt írta, hogy tulajdonképpen az osztrákoktól tudták meg, hogy zsidók. Vagyis a zsidó öntudat a magyar kulturális formától való elszakadással a német nyelvi környezetben kezdődött.

Az izraeli zsidó tudata az évek során csak erősödött. Neki is fontos az európai származás, sőt kutatja is a felmenőit, de ez valószínűleg csak az izraeli archaizáló törekvés miatt történik. Egy részlet Viola önvallomásából:

„Shalom, nagyon örültem levelednek, és az ünnep előtti zsúfoltságban, legalább részben válaszolok. Ami a régi Újlaki zsinagógát illeti, csak halvány emlékeim vannak, mert kb. nyolc éves voltam, amikor kiűztek minket a lakásból. Anyukám inkább péntek este ment a templomba, mivel Apukám akkor énekelt mint főkantor, és ez ünnepi esemény volt. Apukámnak kristálytisza tenor hangja volt, ahogy mesélték. Ha jól emlékszem, Anyu sötétszínű, akkor divatos, fátyolos kalapot vett fel [...]”

„Én családommal 60-ban érkeztem Izraelbe, és kb. két évig még nem dolgoztam, mert a kisfiam csecsemő volt. Hogy ne legyen félreértés, mi abszolút nem vallási okokból jöttünk ide, hanem az osztrák teljesen nyílt antiszemitizmus miatt. Előzőleg négy évig tanultunk és dolgoztunk Bécsben, ahol közeli rokonaink laktak. Mikor Izraelbe érkezünk, a röntgen szakmában kezdtem dolgozni, amit Bécsben tanultam ki az egyetemen. Ez egy kicsi gyerek mellett nagyon nehéz volt, így elkezdtem irogatni az itteni magyar újságokba, és pár évvel később az egyik szerkesztőségbe is bekerültem, mint belső munkatárs. Megtanultam közép-fokon ivritül is, és nagyon sok évig állandó családi rovatom volt a Sáár Lámátschil c. hetilapban. Amit a zsinagógákról kérdeztél, arra sajna nem válaszolhatok, mert

¹⁸ „Lecho dojdi” a szombati liturgia egyik dallama, amelyet Slomo Hálévi Álkavec a 16. században egy talmudi epizódra írt meg. Rabbi Chanina péntek este felöltötte az ünnepi ruháját és azt mondta: „Menjünk Szombat királynő elébe!” Vö. Zsidó imakönyv. 1996. 169–170.

oda csak egyszer egy évben járunk, Jom Kipurkor mázkirra,¹⁹ a közeli, teljesen egyszerű kis templomba. Máshova nem is mehetnénk, mert nálunk ezen a napon 28 órán át nincs semmilyen közlekedés [...]”. „Volt, aki a 60-as években valóban a kibucba²⁰ ment, pedig idehaza igen dámásan járt a zsinagógába. Kendőben soha- sem láttam, még a nagyünnepeken sem.”

Kibbucba ment, például, Z. Aliz, akinek családnevét még ma is őrzi az egyik. színes zsinagógai ablak. Aliz az erdélyi zsidóság sajátosságait hozta magával a Frankelba a háború után. Az alija után férjével egy időre még vissza-visszatért Budára. Emlékszem rá: egy szép, rendkívül elegánsan öltözött nő, aki szinte mindig magas sarkú cipőben járt. A fején általában egy nagykarimájú, lapos kalap volt, amelyet csöppet sem billentett oldalra, ami viselőjét kokettebb színekben mutatta volna. Izraelben Aliz a kibbucban dolgozott. Végül is több budai nő építette a mai zsidó államot, és ehhez le kellett vennie a kalapot. Izraelben egy másik női minta alakult ki. Ám ennek is – a diaszporához hasonlóan – vannak változatai, amelyek a férfi zsinagógai irányzatokat követik (vallásos ortodox, liberális, konzervatív stb.)

Linda, aki a budai, a pesti és az izraeli zsinagógai tapasztalatokkal rendelkezik, a tulajdonképpeni interjúalanyokra mintegy kívülrőlként reflektált. Hiszen gyermekkorában figyelte meg azokat, akik a fenti történeteket mesélték. Linda szerint fontos, hogy ma egy budai és egy izraeli lány élete sokkal közelebb áll egymáshoz, mint korábban. Budán sem a francia nevelőnők nevelik a mai zsidó lányokat, akik már nem járnak szépen felöltözve – szoknyában – a lányiskolákba. Majd folytatta a budai-pesti élményeit, és leírása – noha hangoztatta, hogy messze áll a feminizmustól – tökéletesen beleillik a specifikusan női reflektáló beszédfajtaiba:

„Budán születtem, itt is laktam. Nálunk téma volt ez a budai-pesti kontraszt. A papám a mai napig „le-teleki terizi” és „le-poliszi-zsidozza” a mamámat, amikor hangosan beszél. Már pedig o többnyire hangosan beszél [...] De most kiköltöztek Izraelbe, és ott halknak számít a marokkói zsidók mellett [...]

Templomba a Rabbiképzőbe (Pest, Bérkocsis utca) jártunk, ahonnan az emlékeim a nőkről csak annyi, hogy nem értettem, miért hordanak fehér csipketerítőt a fejükön. Hogy őszinte legyek, meg ma sem értem, de mindegy. Biztos ez is a hagyomány része. Vagy talán azért hordják, mert ez lapítja le legkevésbé a frizurát. Ez esetben viszont helyettesíthető lehetne egy kis kerek selyem kendőcskével.

Arra emlékszem gyerekkoromból, hogy a legtöbb zsidó néni túl sok festéket tett magára, es ez viccesnek tűnt. Pirosító az arcon kerek alakban, meg több rétegben tűzpiros rúzs. A nagymamám sok jiddis szót használt, de ez nekem természetes volt. Talmud-Tórára a „nagyfuvárosba”²¹ jártam Raj Tamáshoz (gondolom

¹⁹ Az Engesztelés-nap egyik imája, amellyel a zsinagógában megjelent hívők a halottakról emlékeznek meg.

²⁰ „Kibbuc” (héberül: összegyűjtés, gyülekezet) – a szövetkezeti formában működő mezőgazdasági település. Eredetileg a cionista és szocialista eszméket vegyítő elvekre alapozott, önfenntartó „kétkézi” munkát igénylő faluközösség. Az első kibbuc 1910-ben jött létre. A kibbuc-mozgalom hosszú időn át fontos szerepet töltött be Izrael gazdasági, politikai és kulturális életében.

²¹ Így „becézik” a budapesti zsidók a Nagyfuváros utcai zsinagógát.

azért, mert az anyu ott nőtt fel). Amúgy itt laktunk öt percre a „Frankeltől”, de soha sem mentünk oda. Ez vicces, így utólag visszanezve...

1988-ban, a legnagyobb titokban kimentünk Izraelbe a szüleimmel, és nekem az volt a paradicsom. Rám legnagyobb hatással „asszem” az izraeli lányok voltak kamasz koromban. Nagyon tetszett a stílusuk, a lazaságuk. A „wesselényiben”,²² és még Szarvason²³ is megismertem párat, és nagyon jóban lettem velük. Sokat tanultam tőlük.” (5. kép)

Várható, tehát, hogy a liberális magyarországi női zsinagóga arca némely izraeli mintára egyszerűbb és lazább lesz. És valószínűleg magabiztosabb és öntudatosabb is, bár ma ez néha olyan távolinak tűnik még. Jó lenne, ha az új női zsinagóga felvállalná a régi „női padosorok” spontán tehetségfejlesztő és önfelfedező funkcióját, amelyről a férfi zsinagóga minden komoly szervezkedés ellenére még mindig csak álmodozik.

Irodalom

BEBE, Paulina

2004 *Isha. Frau und Judentum. Enzyklopädie*. Roman Kovar-Verlag.

DEUTSCH Gábor

2010 *Képeslapok a múltból (életek, történetek, zsinagógák, képeslapok)*. Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.

HECHT, Louise und Dieter

2009 *Jüdische Frauen zwischen Haskalah und Emanzipation*. In: *Salondamen und Dienstboten*, Wien.

KISS Endre

2008 *Civilizáció, emancipáció, liberalizáció*. In: *Budapesti Negyed*, 2008. tavaszi 59. (Emancipáció I.) szám, 63–82. Budapest Fővárosi Levéltár.

KOREN-LOEB, Tzvia

2007 *The Frankfurt a. M. Memorbuch: Gender Roles in the Jewish Community Institution. Women in Judaism: A Multidisciplinary Journal Fall 2007, 4/2*. 1–22. Duisburg-Essen University.

PASS FREIDENREICH, Harriet

2002 *Female, Jewish and Educated. The Lives of Central European University Woman*, Indiana University Press.

PETŐ Andrea

1998 *Nőhistóriák, a politizáló magyar nők történetéből 1945–1951*, Seneca.

SEARLE, John R.

2000 *Elme, nyelv és társadalom*, Vince-Kiadó.

²² Azaz a Wesselényi utcai iskola

²³ Szarvason a nyári táborokban a magyarországi zsidó fiataloknak alkalmuk van közelebről megismerkedni az izraeli fiatalokkal.

HROTKÓ, LARISSZA

THE "LADIES" AND THE "KIBBUTZ WOMEN"
The changing face
of the female stratum of a synagogue community

In this study women speak about the presence of women in the synagogue. Moreover they do so in a female language, with the help of descriptions of women's clothing and behavioural customs. The interviews with women reveal that the women of a synagogue in Buda differed/differ in external appearance from Jewish women of Pest. But even these differences were not always the same. Through the female stratum we can observe how the face of the synagogue changes over time.

Problems of women generally appear in a negative way in the literature because feminist authors mainly report on women's marginal or background social presence. I could not avoid negative experiences in the present description either, but I attempt to show the female participant in religious events as she again gives the alienated structures of religion a human character.